РОЗДІЛ 10
ВИБІРКОВІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ПРОСТІР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКО-ОБОРОННОЇ СВІДОМОСТІ

Жукова Анна Робертівна
доктор філософії у галузі педагогіки,
професор кафедри іноземних мов,
Національна військова академія імені гетьмана Петра Сагайдачного,
ORCID: https://orcid.org/ 0000-0002-7292-1605

Повномасштабна війна змінила саму природу запиту суспільства до військової освіти. Від майбутнього офіцера сьогодні очікують не лише фахової компетентності, а й зрілої державницько-оборонної свідомості, тобто усвідомленого, ціннісно вмотивованого ставлення до держави як до спільного блага, яке він готовий захищати та розбудовувати. Така свідомість не може бути сформована лише засобами обов'язкових дисциплін, зміст яких жорстко визначений стандартом і спрямований передусім на професійну підготовку. Саме тому вибірковий компонент освітньої програми, що за Законом України «Про вищу освіту» становить не менше 25 % загальної кількості кредитів ЄКТС [3], розглядається в цьому розділі як окремий педагогічний простір, у якому курсант уперше в освітньому процесі здійснює самостійний ціннісний вибір.

Проблема полягає в тому, що у практиці вищих військових навчальних закладів вибіркові дисципліни часто сприймаються як формальне доповнення до навчального плану або як засіб поглиблення суто фахових знань. Їхній виховний потенціал, зокрема щодо формування державницько-оборонної свідомості, залишається недостатньо осмисленим і майже не спирається на

цілеспрямовану педагогічну систему. Водночас Стратегія національно-патріотичного виховання [5] та Закон України «Про основи національного спротиву» [4] прямо орієнтують освітні заклади на виховання громадян, здатних до захисту державного суверенітету, а отже, вимагають пошуку нових змістових і організаційних механізмів.

Мета розділу полягає в теоретичному обґрунтуванні виховного потенціалу вибіркових дисциплін та розкритті педагогічних умов і етапів їх упровадження як чинника формування державницько-оборонної свідомості майбутніх офіцерів. Емпіричною основою міркувань є досвід розроблення авторської вибіркової дисципліни англійською мовою «Україна: історія, культура та ідентичності» для курсантів Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного [2].

Вибірковий компонент як простір ціннісного самовизначення курсанта

Вибір дисципліни є для курсанта не технічною процедурою, а актом особистісного самовизначення. У військовому закладі, де більшість рішень ухвалюється в межах ієрархії та наказу, можливість самостійно обрати навчальний курс набуває особливого виховного значення. Курсант, який свідомо обирає дисципліну про історію, культуру чи ідентичність своєї держави, уже на етапі вибору демонструє певний рівень ціннісної спрямованості та водночас поглиблює її. Як слушно зазначав І. Д. Бех, цінність стає надбанням особистості лише тоді, коли вона прийнята нею як власна, а не нав'язана ззовні [1]. Вибірковий компонент створює саме такі умови внутрішнього прийняття.

Другою важливою ознакою вибіркового компонента є його змістова гнучкість. Обов'язкові дисципліни оновлюються повільно, оскільки прив'язані до стандартів вищої освіти та кваліфікаційних вимог. Натомість вибіркові курси можуть оперативно реагувати на виклики війни, на нові факти історичної

пам'яті, на трансформацію європейського безпекового середовища. Це дає змогу вводити до змісту військової освіти актуальні сенси, що безпосередньо живлять державницько-оборонну свідомість. Третьою ознакою є міждисциплінарність: вибіркові курси легко поєднують історію, культурологію, право, психологію та іноземну мову, тоді як обов'язкові дисципліни здебільшого лишаються в межах однієї галузі знань.

Відмінності виховного потенціалу обов'язкового та вибіркового компонентів освітньої програми узагальнено в таблиці 1.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика виховного потенціалу обов'язкового та вибіркового компонентів освітньої програми ВВНЗ щодо формування державницько-оборонної свідомості

Критерій порівняння	Обов'язковий компонент	Вибірковий компонент
Джерело мотивації курсанта	Зовнішня вимога навчального плану	Особистий інтерес і свідомий вибір
Характер змісту	Стабільний, визначений стандартом	Гнучкий, оперативно оновлюваний
Провідна функція	Професійно-фахова підготовка	Ціннісно-смислове самовизначення
Міждисциплінарність	Обмежена межами галузі знань	Висока, поєднує кілька галузей
Позиція курсанта	Переважно виконавська	Суб'єктна, ініціативна
Форми роботи	Лекція, практичне заняття, контроль	Проєкт, дискусія, кейс, музейне заняття
Виховний ефект	Опосередкований, супровідний	Цілеспрямований, особистісно значущий
Зв'язок із європейським виміром	Епізодичний	Системний (зокрема через іншомовні курси)

Дані таблиці засвідчують, що вибірковий компонент не замінює обов'язкового, а доповнює його в тій сфері, де обов'язкові дисципліни мають найменше можливостей, а саме у сфері особистісного прийняття цінностей. Саме тут формується ціннісне ядро державницько-оборонної свідомості, без якого фахова компетентність офіцера лишається інструментом без чіткого смислового спрямування.

Виховний потенціал вибіркових дисциплін і педагогічні етапи їх упровадження

Виховний потенціал вибіркової дисципліни визначається тим, наскільки її зміст і форми роботи зачіпають усі компоненти державницько-оборонної свідомості: когнітивний (знання про державу, її історію та безпекові виклики), емоційно-ціннісний (переживання причетності до національної спільноти), мотиваційний (готовність служити й захищати) та діяльнісний (реальні вчинки в навчанні, службі та громадському житті). Різні групи вибіркових дисциплін актуалізують ці компоненти неоднаково, тому важливо не протиставляти їх, а вибудовувати їх у взаємодоповнювальну систему.

Особливе місце в цій системі посідають іншомовні курси гуманітарного спрямування. Досвід розроблення вибіркової дисципліни англійською мовою «Україна: історія, культура та ідентичності» засвідчує, що опрацювання національної історії та культури іноземною мовою виконує подвійну функцію [2]. З одного боку, курсант поглиблює знання про власну державу, а з другого, навчається репрезентувати Україну партнерам у багатонаціональному військовому середовищі. Так національна ідентичність набуває європейського виміру, а знання перетворюється на комунікативну дію, що безпосередньо пов'язана з майбутньою службою офіцера [2].

Порівняльну характеристику груп вибіркових дисциплін за їхнім внеском у формування державницько-оборонної свідомості подано в таблиці 2.

Таблиця 2. Порівняння груп вибіркових дисциплін за провідним компонентом державницько-оборонної свідомості та педагогічним механізмом впливу

Група вибіркових дисциплін	Приклад дисципліни	Провідний компонент ДОС	Педагогічний механізм впливу
Історико-культурна (іншомовна)	«Україна: історія, культура та ідентичності» [2]	Когнітивний та емоційно-ціннісний	Осмислення національної ідентичності в європейському контексті, презентація України партнерам
Військово-історична	Історія українського війська	Емоційно-ціннісний	Ототожнення з традицією захисників, робота з історичною пам'яттю
Правова	Міжнародне гуманітарне право	Когнітивний та мотиваційний	Усвідомлення правових засад захисту держави та відповідальності офіцера
Психологічна	Психологія стійкості військового колективу	Мотиваційний	Розвиток внутрішньої стійкості та готовності діяти в умовах загрози
Безпеково-інформаційна	Протидія інформаційно-психологічним впливам	Діяльнісний	Критичне осмислення наративів, захист інформаційного простору держави

З таблиці видно, що жодна окрема група не охоплює всієї структури державницько-оборонної свідомості, проте їхнє поєднання в межах індивідуальної освітньої траєкторії курсанта забезпечує цілісний виховний вплив. Тому кафедрам доцільно формувати каталог вибіркових дисциплін не випадково, а за принципом ціннісної комплементарності.

Упровадження вибіркової дисципліни як чинника формування державницько-оборонної свідомості доцільно здійснювати поетапно (рис. 1). На першому етапі вивчають ціннісні орієнтації курсантів і проєктують зміст курсу. На

другому етапі курсанти свідомо обирають дисципліну, а викладач наповнює її історико-культурним і європейським змістом. Третій етап передбачає активні форми роботи та рефлексію, а четвертий завершується діагностикою, результати якої через зворотний зв'язок повертаються до проєктування змісту наступного циклу.

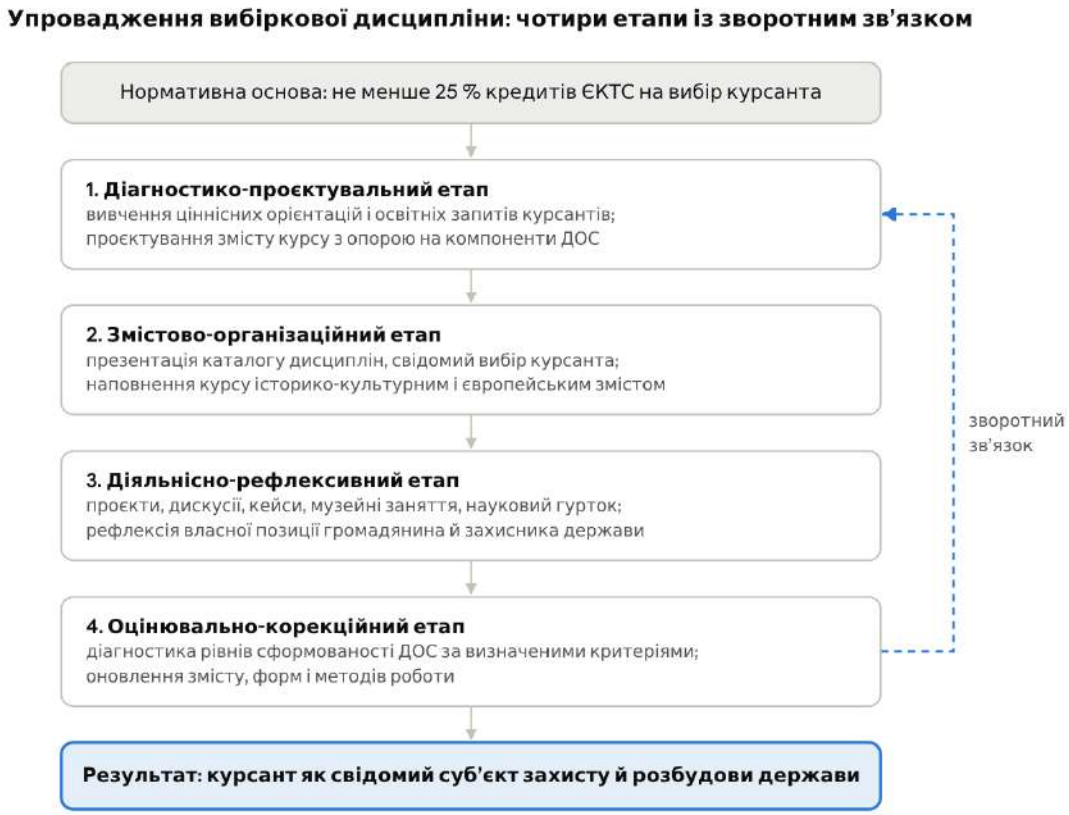


Рис. 1. Схема етапів упровадження вибіркової дисципліни у ВВНЗ

Запропонована послідовність перетворює вибіркову дисципліну з окремого навчального курсу на керований виховний процес, у якому кожен цикл викладання вдосконалює наступний.

Концентри ціннісного сходження курсанта

Результатом вивчення вибіркової дисципліни не може бути лише набутий обсяг знань. Виховний ефект з'являється тоді, коли знання проходить крізь

переживання й особистий вибір і зрештою стає мотивом дії. Цей шлях доцільно зобразити у вигляді чотирьох концентричних кіл, які курсант проходить від зовнішнього до внутрішнього (рис. 2). Рух із зовнішнього кола до центру ми називаємо ціннісним сходженням, оскільки кожне наступне коло вимагає більшої особистісної залученості.



Рис. 2. Концентри ціннісного сходження курсанта в межах вибіркової дисципліни

Зовнішнє коло «Знаю» охоплює знання про історію, культуру та мову держави. У дисципліні «Україна: історія, культура та ідентичності» цей рівень забезпечують тематичні модулі про ключові етапи державотворення, українську військову традицію та сучасну культуру [2]. Друге коло «Відчуваю» пов'язане з емоційним переживанням причетності до національної спільноти.

Його активують музейні заняття, зустрічі з ветеранами, робота з автентичними текстами та заняття, приурочені до пам'ятних історичних дат.

Третє коло «Обираю» є ключовим саме для вибіркового компонента, оскільки тут цінність переходить у власну позицію курсанта. Він аргументує своє ставлення до держави в дискусії, обстоює його іноземною мовою перед уявним або реальним іноземним партнером і фіксує висновки в рефлексивних нотатках. Внутрішнє ядро «Дію» відповідає сформованій державницько-оборонній свідомості, що виявляється в участі в науковому гуртку, волонтерських і пам'ятних ініціативах, а згодом у відповідальній службі.

Кільця живлять чотири зовнішні джерела: історична пам'ять, мова й культура, європейські цінності та досвід війни. Саме їхнє поєднання відрізняє вибіркову дисципліну гуманітарного спрямування від традиційного виховного заходу: вона не просто інформує, а створює умови для того, щоб національні та європейські цінності поєдналися в особистій позиції майбутнього офіцера [2].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що вибірковий компонент освітньої програми вищого військового навчального закладу є не другорядним доповненням до фахової підготовки, а самостійним ціннісно-смисловим ресурсом формування державницько-оборонної свідомості майбутніх офіцерів. Його виховна сила полягає в поєднанні свободи вибору, гнучкості змісту та міждисциплінарності, що забезпечує суб'єктну позицію курсанта й внутрішнє прийняття ним державницьких цінностей.

Порівняння груп вибіркових дисциплін засвідчило, що історико-культурні, військово-історичні, правові, психологічні та безпеково-інформаційні курси актуалізують різні компоненти державницько-оборонної свідомості, а отже, мають добиратися за принципом ціннісної комплементарності. Особливий потенціал мають іншомовні курси гуманітарного спрямування, зокрема

авторська дисципліна «Україна: історія, культура та ідентичності» [2], у якій національна ідентичність осмислюється в європейському контексті та стає основою професійної комунікації офіцера з партнерами.

Упровадження вибіркових дисциплін доцільно здійснювати через чотири взаємопов'язані етапи із зворотним зв'язком, а їхній виховний результат описувати як послідовне ціннісне сходження курсанта від знання через переживання та особистісний вибір до дії. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в емпіричній перевірці впливу вибіркових дисциплін на рівні сформованості державницько-оборонної свідомості та в розробленні діагностичного інструментарію для такої перевірки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

To chapter 1

1. Teece D. J., Peteraf M., Leih S. Dynamic capabilities and organizational agility: risk, uncertainty, and strategy in the innovation economy. *California Management Review.* 2016. Vol. 58, No. 4. P. 13–35. DOI: https://doi.org/10.1525/cmr.2016.58.4.13.

2. Carvalho V. M., Nirei M., Saito Y. U., Tahbaz-Salehi A. Supply chain disruptions: evidence from the Great East Japan Earthquake. *The Quarterly Journal of Economics.* 2021. Vol. 136, No. 2. P. 1255–1321. DOI: https://doi.org/10.1093/qje/qjaa044.

3. Amiti M., Weinstein D. E. Exports and financial shocks. *The Quarterly Journal of Economics.* 2011. Vol. 126, No. 4. P. 1841–1877. DOI: https://doi.org/10.1093/qje/qjr033.

4. Paunov C. The global crisis and firms' investments in innovation. *Research Policy.* 2012. Vol. 41, No. 1. P. 24–35. DOI: https://doi.org/10.1016/j.respol.2011.07.007.

5. Bai Q., Kukharuk A. Dynamic analysis of China–United States trade changes and their impact on the global industrial chain and Chinese enterprises' strategies. *Successes and Achievements in Science.* 2025. No. 8(18). P. 928–939. DOI: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-8(18)-928-939.

To chapter 2

1. Ajzen I. The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* . 1991. Vol. 50, No. 2. P. 179–211.

2. Bandura A. *Self-efficacy: The exercise of control* . New York: WH Freeman, 1997. 604 p.

3. Chen CC, Greene PG, Crick A. Does entrepreneurial self-efficacy distinguish entrepreneurs from managers? *Journal of Business Venturing* . 1998. Vol. 13, No. 4. P. 295–316.

4. Krueger NF, Reilly MD, Carsrud AL Competing models of entrepreneurial intentions. *Journal of Business Venturing* . 2000. Vol. 15, No. 5–6. P. 411–432.

5. Shane S., Venkataraman S. The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review* . 2000. Vol. 25, No. 1. P. 217–226.

6. Gollwitzer PM Implementation intentions: Strong effects of simple plans. *American Psychologist* . 1999. Vol. 54, No. 7. P. 493–503.

7. Liñán F., Chen Y.-W. Development and cross-cultural application of a specific instrument to measure entrepreneurial intentions. *Entrepreneurship Theory and Practice* . 2009. Vol. 33, No. 3. P. 593–617.

8. Schlaegel C., Koenig M. Determinants of entrepreneurial intent: A meta-analytic test and integration of competing models. *Entrepreneurship Theory and Practice* . 2014. Vol. 38, No. 2. P. 291–332.

9. Fayolle A., Liñán F. The future of research on entrepreneurial intentions. *Journal of Business Research* . 2014. Vol. 67, No. 5. P. 663–666.

10. Bae TJ, Qian S., Miao C., Fiet JO The relationship between entrepreneurship education and entrepreneurial intentions: A meta-analytic review. *Entrepreneurship Theory and Practice* . 2014. Vol. 38, No. 2. P. 217–254.

11. Nabi G., Liñán F., Fayolle A., Krueger N., Walmsley A. The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda. *Academy of Management Learning & Education* . 2017. Vol. 16, No. 2. P. 277–299.

12. Cohen J. *Statistical power analysis for the behavioral sciences* . 2nd ed. Hillsdale : Lawrence Erlbaum Associates, 1988. 567 p.

13. Cronbach LJ Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika* . 1951. Vol. 16, No. 3. P. 297–334.

14. Ligonenko L. Entrepreneurial intentions of students: survey results, conclusions and reflections on the development of an ecosystem to support academic entrepreneurship. *Innovative entrepreneurship: state and development prospects* : collection of materials of the VII All-Ukrainian scientific-practical conference, Kyiv, May 30, 2022. Kyiv, 2022. pp. 221–225.

15. Greb Eshkova O. M., Malyarchuk O. G., Kubareva I. V. Entrepreneurial intentions of students in Ukraine: gender aspects. *Business Inform* . 2024. No. 1. P. 132–139. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-132-139.

16. Zadoya A. O. Entrepreneurial and migration aspirations of Ukrainian youth. *European vector of economic development* . 2018. No. 2 (25). Pp. 36–47.

17. Kharlamova G., Stavytsky A. Gender issues in entrepreneurial activity: modern perception of entrepreneurs. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv* . 2020. No. 3. P. 42–52. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2667.2020/210-3/6.

18. Kraus N. M., Kraus K. M., Pochenchuk G. M. Women's entrepreneurship: risks, support tools, implementation mechanisms. *Innovation and Sustainability* . 2023. No. 2. P. 46–59. DOI: https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.46.59.

19. Pashkevych M. S., Hawrylyshyna O. V. Management of innovative activities of enterprises and organizations on the principles of intrapreneurship. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Problems of economy and management* . 2010. No. 668. pp. 130–134.

До розділу 3

1. Островська Н.С., Островський В.П. Валютний ринок України: сучасний стан, структура та перспективи розвитку. Фінансові інструменти сталого розвитку економіки : матер. 8-ої міжнар. наук.-практ. конференції (Чернівці, 16 квітня 2026 р.). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2026. С. 211-213.

2. Архів офіційного курсу долара США за 1 од., НБУ. URL: https://charts.finance.ua/ua/currency/official/-/1/usd

3. Золотовалютні резерви України. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/finance/assets/

4. Структура міжнародних резервів у розрізі валют станом на 1 жовтня 2026 року. URL: https://bank.gov.ua/ua/markets/international-reserves-allinfo/currency-structure

5. Індекс інфляції в Україні. URL: https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/

6. Олійник А.А., Штурмак О.О. Особливості функціонування валютного ринку України в сучасних умовах. *Економіка та суспільство.* Випуск №79. 2025. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/6716/6656

7. Східницька Г.В., Боднарчук Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку валютного ринку україни в епоху міжнародної турбулентності. Фінансова система в умовах сталого розвитку територій: від теорії до практики: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернетконференції [За ред. О.Грицини, Л.Синявської], 8 червня 2026 р. Львів: ЛНУВМБ ім. С. З. Ґжицького, 2026. С.355-359.

До розділу 4

1. Арсененко І. А., Донець І. А., Байтеряков О. З., Донченко Л. М., Левада О. М. Сталий розвиток туризму і рекреації в Україні: концептуальні основи, виклики воєнного часу та шляхи відновлення. Соціально-гуманітарні відносини в сучасній Україні: виклики та перспективи : колективна монографія. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 99–102. DOI: https://dx.doi.org/10.61718/mon202503

2. Арсененко І. А., Донець І. А., Гришко С. В., Полякова А. Є., Хомотюк Ю. П. Інновації в туристичній сфері і готельно-ресторанному бізнесі як чинник сталого розвитку та адаптації в умовах економічної і геополітичної нестабільності в Україні. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 11(51). С. 594–607. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-594-607

3. Арсененко І. А., Донець І. А., Донченко Л. М., Непша О. В. Туристичні дестинації України: виклики та можливості в умовах воєнного стану. Наукові перспективи. 2025. № 2(56). С. 63–73. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-63-73

4. Арсененко І. А., Донець І. А., Донченко Л. М., Непша О. В., Тищенко І. І. Стратегічні аспекти регіонального розвитку туристичного ринку України: модель відновлення в повоєнний період. Actual scientific research in the modern world. 2025. Вип. 3(118). С. 115–119. URL: https://drive.google.com/file/d/12D7fc3TloDctLxX_y3ibpVoK3a-VemP0/view

5. Бойко В., Алєщенко Л. Розвиток сільського зеленого туризму та агротуризму як стратегічний інструмент відродження сільських територій України. *Економіка та суспільство.* 2026. № 86. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/D2026-86-179

6. Ерфан В., Поліщук А., Куць О. Передумови розвитку сільського зеленого туризму: регіональний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». 2026. № 1(67). С. 28–36. DOI: https://doi.org/10.24144/2409-6857.2026.1(67).28-36

7. Кудінова І. Вплив війни на розвиток сільського туризму в Україні: виклики, адаптаційні стратегії та перспективи. Development Service Industry Management. 2026. № 2. С. 270–277. DOI: https://doi.org/10.31891/dsim-2026-14(34)

8. Стадник В., Гризовська Л. Підприємницький потенціал зеленого туризму в розвитку сільських територій. Development Service Industry

Management. 2026. № 3. С. 193–200. DOI: https://doi.org/10.31891/dsim-2026-15(23)

9. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII : редакція від 01.01.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/156-19

10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2697-19

11. Про особисте селянське господарство : Закон України від 15.05.2003 № 742-IV : редакція від 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/742-15

12. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 № 1805-III : редакція від 25.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1805-14

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : редакція від 04.03.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19

14. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII : редакція від 25.08.2026. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12

15. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII : редакція від 31.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2354-19

16. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР : редакція від 15.11.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/324/95-%D0%B2%D1%80

17. Arsenenko I., Donets I., Arabadzhy O. Formation of a competitive tourism din the Tiachiv district of Zakarpattia oblast: problems and strategic directions of sustainable development. Stredoevropsky Vestnik pro Vedu a Vyzkum. 2026. Vol. 2, No. 1. DOI: https://doi.org/10.65237/2336-3630-2026-1(2)-2

18. Tsvihun Yu., Nestoryshen I. Formation of Strategic Priorities for Entrepreneurship Development in Rural Green Tourism in the Context of Ukraine's

Post-War Recovery. The actual problems of regional economy development. 2026. Vol. 2, No. 22. P. 89–102. DOI: https://doi.org/10.15330/apred.2.22.89-102

19. United Nations in Ukraine. Ukraine: Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), Culture and Tourism. 2024. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-02/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf

20. Проєкт Закону України «Про сільський та сільський зелений туризм» : реєстр. № 5206 від 05.03.2021. Верховна Рада України. URL: https://itd.rada.gov.ua/3126b856-8305-4ff8-9e0d-a35337579571

To chapter 5

1. В Україні економіка превалює над екологією: до 70% земель – розорані й потребують відновлення / Національна академія аграрних наук України. 11.01.2022. URL: https://naas.gov.ua/newsall/newsnaan/?ELEMENT_ID=7434 (дата звернення: 14.10.2026).

2. Гришко С. В., Левада О. М., Прохорова Л. А., Непша О. В., Зав'ялова Т. В. Вплив воєнних дій на стан ґрунтів в Україні. Динаміка та специфіка сталого розвитку суспільства : кол. моногр. Харків : СГ НТМ «Новий курс», 2025. С. 251–253. https://dx.doi.org/10.61718/mon202502.

3. Мовчан М. М. Основні напрями вирішення проблем деградації та опустелювання земель в Україні. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. 2017. № 2. С. 85–90. https://doi.org/10.31548/10.31548/zemleustriy2017.02.085.

4. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text (дата звернення: 14.10.2026).

5. Directive (EU) 2025/2360 of the European Parliament and of the Council of 12 November 2025 on Soil Monitoring and Resilience (Soil Monitoring Law).

Official Journal of the European Union. 2025. L 2025/2360. 26 November. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2025/2360/oj/eng (дата звернення: 11.10.2026).

6. Global Land Outlook. Second Edition: Land Restoration for Recovery and Resilience / United Nations Convention to Combat Desertification. 2022. URL: https://www.unccd.int/resources/global-land-outlook/global-land-outlook-2nd-edition (дата звернення: 12.10.2026).

7. Nepsha O., Hryshko S., Shepitko D., Belov O., Epifantsev D., Koval D., Vinnichenko O. Geographical distribution of dust storms over Ukraine. Polish Science Journal. 2025. № 3(77). P. 10–13.

8. Nepsha O., Shepitko D., Belov O., Epifantsev D., Koval D., Vinnichenko O. Balanced nature management in the context of sustainable development. Actual Scientific Research in the Modern World. 2025. Iss. 5(120). P. 44–47.

9. SDG Indicator 15.3.1: Proportion of Land That Is Degraded Over Total Land Area / United Nations Convention to Combat Desertification. UNCCD Data Dashboard. URL: https://data.unccd.int/land-degradation (дата звернення: 15.10.2026).

10. Soil Monitoring Law / European Commission. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/soil-health/soil-monitoring-law_en (дата звернення: 24.10.2026).

11. Status of the world's soil resources Rome: FAO, 2026. 850 p. https://doi.org/10.4060/ce0792en

To chapter 6

1. Hamblin M. R. Mechanisms and applications of the anti-inflammatory effects of photobiomodulation. *AIMS Biophysics*. 2017. Vol. 4, No. 3. P. 337–361.

2. Karu T. I. Mitochondrial mechanisms of photobiomodulation in context of new data in laser biology. *Photomedicine and Laser Surgery*. 2010. Vol. 28, No. 2. P. 159–160.

3. Біловол А. М., Ткаченко С. Г., Татузян Є. Г. Фізіотерапія в косметології. Харків : ХНМУ, 2017. 116 с.

4. Яковенко Н. П., Самойленко В. Б. Фізіотерапія. 2-ге вид., випр. Київ : ВСВ «Медицина», 2018. 256 с.

5. Сиволап В. Д., Каленський В. Х. Фізіотерапія. Запоріжжя : ЗДМУ, 2014. 196 с.

6. Huang Y. Y., Chen A. C. H., Carroll J. D., Hamblin M. R. Biphasic dose response in low level light therapy. *Dose-Response*. 2009. Vol. 7, No. 4. P. 358–383.

7. Ferraresi C., Hamblin M. R., Parizotto N. A. Low-level laser (light) therapy (LLLT) on muscle tissue: performance, fatigue and repair benefited by the power of light. *Photonics & Lasers in Medicine*. 2012. Vol. 1, No. 4. P. 267–286.

8. Freitas L. F., Hamblin M. R. Proposed mechanisms of photobiomodulation or low-level light therapy. *IEEE Journal of Selected Topics in Quantum Electronics*. 2016. Vol. 22, No. 3. P. 348–364.

9. Hunter D. J., Bierma-Zeinstra S. Osteoarthritis. *The Lancet*. 2019. Vol. 393, No. 10182. P. 1745–1759.

10. Woolf A. D., Pfleger B. Burden of major musculoskeletal conditions. *Bulletin of the World Health Organization*. 2003. Vol. 81, No. 9. P. 646–656.

11. Chow R. T., Johnson M. I., Lopes-Martins R. A., Bjordal J. M. Efficacy of low-level laser therapy in the management of neck pain: a systematic review and meta-analysis of randomised placebo or active-treatment controlled trials. *The Lancet*. 2009. Vol. 374, No. 9705. P. 1897–1908.

12. Stausholm M. B., Bjordal J. M., Lopes-Martins R. A. B., Joensen F. ELLI-2 Study Group. Low-level laser therapy for knee osteoarthritis: a systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*. 2019. Vol. 9, No. 10. e031142.

13. Кулага А. М., Шейко В. І. Вплив лазерної терапії на показники периферичної крові у людей, що страждають на остеохондрози. *Природничі*

науки: проєкти, дослідження, перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (м. Миргород, 2022). Миргород : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 49.

14. Клінічна лабораторна діагностика / Л. Є. Лаповець, Г. Б. Лебедь, О. О. Ястремська та ін.; за ред. Л. Є. Лаповець. 2-ге вид., стер. Київ : ВСВ «Медицина», 2021. 472 с.

15. World Medical Association. World Medical Association Declaration of Helsinki: ethical principles for medical research involving human subjects. *JAMA*. 2013. Vol. 310, No. 20. P. 2191–2194.

To chapter 7

1. «Активні парки» у 2024 році: 718 координаторів залучили до рухової активності понад 900 тисяч українців / Міністерство молоді та спорту України. 10.12.2024. URL: https://me-l.co/hofddq5h (дата звернення: 14.10.2026).

2. Бондарчук Н. Я., Кобаль О. Ю. Самостійні заняття з фізичної культури в системі фізичного виховання студентів: теоретико-методичні та організаційні питання. *Педагогічна інноватика: сучасність та перспективи*. 2024. № 6. С. 57–61. https://doi.org/10.32782/ped-uzhnu/2024-6-10.

3. Верітов О. І., Воронкова Т. В., Маєр О. О. Організація роботи спортивних клубів як спортивна дисципліна. *Фізичне виховання та спорт*. 2024. № 3. С. 70–75. https://doi.org/10.26661/2663-5925-2024-3-08.

4. Дубів А., Чеховська Л., Жданова О., Лужна М., Турка Р. Залучення населення до рухової активності через систему спорту для всіх. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15.* 2025. № 3(189). С. 88–93. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2025.03(189).14.

5. Миндзів К. В., Гевко У. П., Попович Д. В., Вайда О. В., Бай А. В., Бойко В. І. Мультидисциплінарна команда як інструмент біопсихосоціальної

моделі реабілітації. *Спортивна медицина, фізична терапія та ерготерапія*. 2025. № 2. С. 211–217. https://doi.org/10.32782/spmed.2025.2.30.

6. Мічуда Ю., Коломієць К. Теоретичні основи організації оздоровчої діяльності спортивних клубів з єдиноборств. *Sport Science Spectrum*. 2025. № 1. С. 43–47. https://doi.org/10.32782/spectrum/2025-1-6.

7. Організаційно-методичні основи самостійних занять фізичними вправами з елементами ППФП : метод. рекомендації / уклад.: В. В. Савченко, Т. Є. Мотузенко. Кропивницький : ЦНТУ, 2025. 44 с.

8. Радіонова О. Л., Логвінова Я. О. Рухова активність як важлива умова здоров'язбереження. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2024. № 213. С. 218–222. https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-218-222.

9. Скалій О., Мулик К., Абдула Н. Теоретичне обґрунтування аспектів фізкультурно-оздоровчої та здоров'язбережувальної діяльності особистості. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15.* 2024. № 5(178). С. 193–197. https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series15.2024.5(178).38.

10. Смірнова І. М. Методичні вказівки до практичних занять з дисципліни «Фізичне виховання» (дистанційна форма навчання). Миколаїв: НУК, 2025. 59 с.

To chapter 8

1. Gürsoy, S., & Zekioglu, A. (2026). Peer-mediated instruction improves acquisition of complex wrestling techniques in school physical education. *PLOS ONE,* 21(5), e0348070. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0348070

2. Johannes, C., Roman, N. V., Onagbiye, S. O., Titus, S., & Leach, L. L. (2024). Strategies and best practices that enhance the physical activity levels of undergraduate university students: A systematic review. *International Journal of*

Environmental Research and Public Health, 21(2), Article 173. https://doi.org/10.3390/ijerph21020173

3. Kuru, M. S., Demirhan, B., & Genç, A. (2025). Effects of combining weight training and calisthenic exercises on strength and body circumference measurements in U-23 national wrestlers. *Physical Education of Students*, 29(4), 284–290. https://doi.org/10.15561/20755279.2025.0405

4. Oladejo, T., Myezwa, H., Pilusa, S., & Ajidahun, A. T. (2023). Physical activity and health-related quality of life among university students. *African Journal for Physical Activity and Health Sciences (AJPHES),* 29(3), 289–314.

5. Pryimakov, O., Sawczuk, M., Korobeynikov, G., & Mazurok, N. (2026). Intra- and intergroup relationships between parameters of functional fitness and special physical work capacity in highly skilled wrestlers. *Physical Education of Students,* 30(1), 28–42. https://doi.org/10.15561/20755279.2026.0104

6. Sever, O., Ceylan, H. İ., Dhahbi, W., et al. (2026). Multi-joint isokinetic strength profiling as a predictor of vertical jump performance in elite freestyle wrestlers: A cross-sectional principal component analysis. *Medicine*, 105(2), e47084. https://doi.org/10.1097/MD.0000000000047084

7. Wang, H., & Guo, L. (2026). Injury prevention and athlete health-risk management in freestyle wrestling: A scoping review of direct and transferable evidence. *Research in Sports Medicine*. https://doi.org/10.1080/15438627.2026.2720154

To chapter 9

1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development : Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 (A/RES/70/1). New York : United Nations, 2015. URL: https://sdgs.un.org/2030agenda (date of access: 23.10.2026).

2. Chyselnist VPO v Ukraini: skilky pereselentsiv otrymuiut dopomohu [Number of IDPs in Ukraine: how many displaced persons receive assistance]. Fakty. 2026. 6 May. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20260506-chyselnist-vpo-v-ukrayini-skilky-pereselencziv-otrymuyut-dopomogu/ (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

3. Ukraine Refugee Situation : Operational Data Portal. UNHCR. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine (date of access: 23.10.2026).

4. Skilky veteraniv bude v Ukraini pislia viiny: Svyrydenko nazvala kilkist [How many veterans will there be in Ukraine after the war: Svyrydenko named the number]. Dengi.ua. 2025. 28 November. URL: https://dengi.ua/ua/suspilstvo/9757644-skilki-veteraniv-bude-v-ukrayini-pislya-vijni-sviridenko-nazvala-kilkist (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

5. Pro skhvalennia Stratehii formuvannia systemy povernennia z viiskovoi sluzhby do tsyvilnoho zhyttia na period do 2033 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh [On approval of the Strategy for Building a System of Return from Military Service to Civilian Life for the Period up to 2033 and the operational plan for its implementation in 2025–2027] : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 31.12.2024 No. 1350-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-p (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

6. V Ukraini zapuskaiut yedynu systemu pidtrymky VPO: Uriad skhvalyv Stratehiiu do 2030 roku [Ukraine launches a unified IDP support system: the Government approved the Strategy until 2030]. Government Portal. 2026. 11 June. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukraini-zapuskaiut-iedynu-systemu-pidtrymky-vpo-uriad-skhvalyv-stratehiiu-do-2030-roku (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

7. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons] : Law of Ukraine

of 20.10.2014 No. 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

8. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu [On the Status of War Veterans and Guarantees of Their Social Protection] : Law of Ukraine of 22.10.1993 No. 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

9. Pro sotsialni posluhy [On Social Services] : Law of Ukraine of 17.01.2019 No. 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (date of access: 23.10.2026) [in Ukrainian].

10. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation. Applied Psychology: An International Review. 1997. Vol. 46, No. 1. P. 5–34. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x.

11. Ager A., Strang A. Understanding integration: a conceptual framework. Journal of Refugee Studies. 2008. Vol. 21, No. 2. P. 166–191. DOI: https://doi.org/10.1093/jrs/fen016.

12. Global Definition of Social Work. International Federation of Social Workers. 2014. URL: https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ (date of access: 23.10.2026).

13. Hobfoll S. E., Watson P., Bell C. C. et al. Five essential elements of immediate and mid-term mass trauma intervention: empirical evidence. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes. 2007. Vol. 70, No. 4. P. 283–315. DOI: https://doi.org/10.1521/psyc.2007.70.4.283.

14. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva : Inter-Agency Standing Committee, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/ (date of access: 23.10.2026).

15. Masten A. S. Ordinary magic: resilience in development. New York : Guilford Press, 2014.

16. Dominelli L. Social work in a globalizing world. Cambridge : Polity Press, 2010.

17. Gusak N. Ye., Semigina T. V., Trukhan S. O. Stratehii i vyklyky sotsialnoi roboty iz vnutrishno peremishchenymy osobamy [Strategies and challenges of social work with internally displaced persons]. Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. 2014. No. 2 (22). P. 161–167 [in Ukrainian].

18. Semigina T., Gusak N. Armed conflict in Ukraine and social work response to it. Social, Health, and Communication Studies Journal. 2015. Vol. 2, No. 1. P. 1–24. URL: https://journals.macewan.ca/shcsjournal/article/view/269 (date of access: 23.10.2026).

19. Stoliaryk O., Semigina T. Holosy stiikosti: refleksii ukrainskykh sotsialnykh pratsivnykiv u chas viiny [Voices of resilience: reflections of Ukrainian social workers in times of war]. Social Work and Education. 2024. Vol. 11, No. 1. P. 7–22. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.1 [in Ukrainian].

До розділу 10

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003.

2. Жукова А. Р. Україна: історія, культура та ідентичності (Ukraine: History, Culture and Identities) : програма вибіркової навчальної дисципліни для курсантів вищих військових навчальних закладів. Львів : Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2026.

3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

4. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20

5. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019

До розділу 11

1. Thomas J. W. A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA : Autodesk Foundation, 2000.

2. Blumenfeld P. C., Soloway E., Marx R. W., Krajcik J. S., Guzdial M., Palincsar A. Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. Educational Psychologist. 1991. Vol. 26, no. 3–4. P. 369–398. DOI: 10.1080/00461520.1991.9653139.

3. Krajcik J. S., Blumenfeld P. C. Project-based learning. The Cambridge Handbook of the Learning Sciences / ed. R. K. Sawyer. Cambridge : Cambridge University Press, 2006. P. 317–334.

4. Prince M. J., Felder R. M. Inductive teaching and learning methods: Definitions, comparisons, and research bases. Journal of Engineering Education. 2006. Vol. 95, no. 2. P. 123–138. DOI: 10.1002/j.2168-9830.2006.tb00884.x.

5. Kelley T. R., Knowles J. G. A conceptual framework for integrated STEM education. International Journal of STEM Education. 2016. Vol. 3. Article 11. DOI: 10.1186/s40594-016-0046-z.

6. Guo P., Saab N., Post L. S., Admiraal W. A review of project-based learning in higher education: Student outcomes and measures. International Journal of Educational Research. 2020. Vol. 102. Article 101586. DOI: 10.1016/j.ijer.2020.101586.

7. Bell S. Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. The Clearing House. 2010. Vol. 83, no. 2. P. 39–43. DOI: 10.1080/00098650903505415.

8. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18.

9. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12.

10. ДСТУ ISO 45001:2019. Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 45001:2018, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2019.

To chapter 12

1. Law of Ukraine No. 1875-IX on Mediation (November 16, 2021). HTTPS://ZAKON.RADA.GOV.UA/LAWS/SHOW/1875-20#TEXT

2. Civil Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 435-IV (January 16, 2003). HTTPS://ZAKON.RADA.GOV.UA/LAWS/SHOW/435-15#TEXT

3. Criminal Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 2341-III (April 5, 2001). HTTPS://ZAKON.RADA.GOV.UA/LAWS/SHOW/2341-14#TEXT

4. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. (2008). Official Journal of the European Union. HTTPS://EUR-LEX.EUROPA.EU/LEGAL-CONTENT/EN/TXT/?URI=CELEX:32008L0052

5. American Arbitration Association, American Bar Association, & Association for Conflict Resolution. (2005). Model standards of conduct for mediators.

HTTPS://WWW.AMERICANBAR.ORG/CONTENT/DAM/ABA/ADMINISTRATIVE/DISPUTE_RESOLUTION/DISPUTE_RESOLUTION/MODEL_STANDARDS_CONDUCT_APRIL2007.PDF

6. Horielova, V. Yu. (2025). Ethical paradigm of legal mediation. Current Issues in Modern Science, (6(36)), 442–458. HTTPS://DOI.ORG/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-442-458

7. Skopomorovskyi, V. B., & Stepanenko, N. V. (2025). Mediators' liability: International standards and challenges for Ukraine. Current Issues in Modern Science, (10(40)), 579–592. HTTPS://DOI.ORG/10.52058/2786-6300-2025-10(40)-579-592

8. Oliinyk, O. B. (2025). Ethical dilemmas in mediation through the prism of human rights: Theoretical analysis and practical guidelines. Actual Problems of Politics, (76), 252–256. HTTPS://DOI.ORG/10.32782/APP.V76.2025.31

Vydavatel:
Publishing house Education and Science s.r.o. IČO : 271 56 877.
Frýdlanská 15/1314 , Praha 8. MS v Praze , oddíl C,vložka 100614

Cross-Disciplinary Studies in Science, Innovation and Social Development

Volume XXIII

Signed for printing on October 27, 2026.
Format 60x90/8. Headset Times New Roman.
Mental printing. arc. 6,91. Edition online.